

СТАРИОТ РИМ ВО ПОЕЗИЈАТА НА МАРЦИЈАЛ

Ретко некој период од античката историја ни е толку добро познат во однос на секојдневниот живот како што е тоа случајот со епохата на раното римско царство (I и II в.). Тоа се должи како на бројот, така и на квалитетот и разнообразноста на изворите.

Нема сомневање дека литературните извори, особено современите, претставуваат еден вид најценети документи на своето време, а оваа епоха изобилува со такви. Во определени родови на римската литература, како што се историографијата, говорништвото, епската поезија, комедијата, сатирата и епиграмот, наоѓале секогаш свој уметнички израз сите крупни општествени и политички промени, целокупниот римски живот.

Првиот век на царството се совпаѓа со т.н. „сребрен век“ на римската литература (од смртта на Август, 14 година од н.е., па до крајот на владеењето на Трајан, 117 година). Иако усвоениот термин укажува на извесно опаѓање на нивото на литературата, во споредба со претходниот — Августов или „златен век“ (од 40 година пред н.е. до 14 година од н.е.), не треба да се заборави дека значителен број писатели од „сребрениот век“ им имаат оставено богато наследство на историчарите. Пред сè тоа се историографските дела: монументалните „Анали“ и „Истории“ на Тацит и совесно документираните „Биографии на 12-те цареви“ од нешто помладиот Светониј. Во овие свои дела и двајцата писатели опфатиле ист временски период — владеењето на првите две династии. Но, и покрај тоа, нивните дела многу се разликуваат како по стилот и по формата, така и по композицијата, по потходот и по обработката на материјалот, по нивниот политички став. Големiot уметник и стилист, но краен републиканец — аристократ Тацит,¹⁾ и покрај најдобрата желба, не успеал да ја скрие својата нерасположеност спрема монархијата. Не навлегувајќи во детали, тој со широки потези, со драмска напнатост, во мрачен колорит и песимистичка настроеност, го насликал времето на зацврстувањето на принципатот, при кое создал неколку импресивни портрети на цареви и членови од родот на Јулиевците-Клавдиевците. Поинаку постапува Светониј: педантниот архивист навистина е пообјективен од Тацит, но, собирајќи го грижливо материјалот и определувајќи се за биографијата како форма на излагање, се труди да изнесе пред читателот колку што е можно посовесно и повеќе известувања за личноста на императорот, па ги полни страниците на своето дело со безначајни анегдоти и често со скандалозни детали од животот на овие цареви. Заедничко и на двајцата писатели им е тоа што во центарот на своите дела ги ставиле личностите на императорите, сметајќи ги нив и нивната

¹⁾ Негови се зборовите, „sine ira et studio“ од Annales, I 1.

волја за креатори на историјата. На втор план во нивните дела е претставена атмосферата на дворските интриги, крвавите убиства, теророт и прогонувањето на сенатската аристократија од страна на одделни императори, чудовишниот морал на највисоките кругови. Иако делата на овие двајца историографи се дополнуваат, тие ни оддалеку не можат да дадат полна слика на римскиот живот од времето на кое се однесуваат. Токму затоа и специјалистот и обичниот читател се упатени да ги ползуваат и другите литературни дела на современите ако сакаат да го задоволат своето интересирање и својата љубопитност за запознавање на животот и на другите слоеви од римското општество. Во таа смисла, меѓу литературните дела од овој период е пред сè интересен сатиричниот роман („Сатирикон“) од Петрониј, дело што е и инаку извонредно оригинално и „зазема едно од првите места во сокровишницата на светската литература“.²⁾ На овој писател-естет, на Нероновият „arbiter elegantiarum“³⁾, како што го нарекол Тацит и, на тој начин, го сврзал неговото име со поимот за добар вкус и убавина — иако потекнувал од највисоките кругови и се движел во нив — не му била туѓа ни плебејската ни паразитската лумпенпролетерска средина што толку духовито и паторексно ја опишал во својот роман.

Разновиден извор претставуваат и делата на Плиниј Помладиот. Така, овој богат земјовладелец, учен оратор и писател, во својот „Панегирик“ (пофалбен говор упатен до императорот Трајан), истапува како активен претставник на римската аристократија, приврзан кон царскиот режим. Славејќи ги „среќните времиња“ и „најдобриот принцепс“, Плиниј како да ги затвора очите пред римската реалност. Но затоа во своите „Писма“ тој е, и без да го сака тоа, многу пореален: во нив тој ги осветлил различните страни од римскиот живот, од областа на економијата, на политиката и секојдневието. Кога се советува со пријателот за купување имот и за своите земјовладелечки проблеми⁴⁾, или кога го прашува императорот како да постапува во одделни ситуации во провинциите⁵⁾, или кога ги известува своите пријатели за дневните настани како што се литературните читања (јавните рецитации) и литературните салони⁶⁾ или кога ја опишува страшната стихија од 29 година, при ерупцијата на Везув⁷⁾, — Плиниј ни остава многубројни и многу ценети податоци за своето време.

Од истиов историски период се и „Писмата“ на филозофот Сенека, советник и воспитувач на Нерон, во кои низ филозофско-стоичкото медитирање на авторот, внимателниот читател ќе ја

²⁾ И. М. Нахов, История римской литературы, под общей редакцией Н. Ф. Дератани, Москва 1954, стр. 389.

³⁾ Tacit., Annales XVIII.

⁴⁾ Plin., Epist. III 19; IX 37.

⁵⁾ Plin., o. c., VIII 14; X 96 и 97.

⁶⁾ Plin., o. c., I 13.

⁷⁾ Plin., o. c., III 5.

здогледа не само идеологијата на стоичкото учење, туку и промените во сфаќањата на високиот робовладетелски staleж за односот спрема робовите и ропството;⁸⁾ а овие промени не биле само резултат од стоичкото учење, туку уследиле поради една низа околности во самите односи на робовластелското производство.

„Сребрениот век“ на римската литература не е лишен ни од стручни дела, каков што е трактатот на Колумела „За земјоделството“, во кој авторот ни дава претстава за положбата на земјоделството во Италија кон средината на I век од н.е. и ни ја разоткрива тенденцијата за екстензивно водење на стопанството, за стремежот кон безгранично проширување на земјишната сопственост — појави што нашле свој одраз и во делата на веќе спомнатите писатели, на Петрониј и Плиниј Помладиот.

За проучувањето на секојдневниот живот во периодот на раното римско царство специјално место во поезијата на „сребрениот век“ им припаѓа на двајца поети-реалисти. Тоа се Јувенал, творец на најострата римска сатира, и Марцијал, најголемиот мајстор на епиграмот. И двајцата обработуваат често исти теми во својата поезија, и двајцата се стремат кон реализам, па затоа и избираат поетски форми најпогодни за прикажување на вистинскиот современ живот. Нивната поезија претставува отпор кон одминатата, изолирана од животот, избледена и анемична епско-трагична поезија, претоварена со митолошки теми, со реторски фрази и формализам. Низ поезијата на Јувенал и на Марцијал често ќе прозвучи гласот на сиромашните римски слоеви. Незадоволството на овие слоеви и нивната омраза спрема повисокиот staleж ги споделуваат и самите поети, па затоа острилото на нивните пера е често свртено кон исти општествени слоеви, кон исти општествени појави. Но Јувеналовата сатира му припаѓа на таканаречениот „декламаторски стил“. Марцијал, обратно, е еден од најприродните и наједноставни поети што ни останале од целата римска литература. Тој покажал како во еден мал жанр може да се биде голем уметник“.⁹⁾ Но, освен што ја задобил славата на најголем мајстор на епиграмот, Марцијал е исто така познат и како „најголем сликар на секојдневниот живот“.¹⁰⁾

1

За да се прецени вредноста на Марцијаловите епиграми како документ на своето време, доста е да се фрли макар и еден бегол поглед врз политичките, економските и општествените прилики во кои Марцијал живеел и творел.

⁸⁾ Seneca, Epist. ad Lucil. IV 47.

⁹⁾ J. Humbert, Histoire illustrée de la litt. lat., стр. 301.

¹⁰⁾ H. Sternbach, Die Epigramme Martials, Einleitung, стр. 14.

За првиот век на царството — времето кога владееле првите две династии (Јулиевско-Клавдиевската и Флавијевската) — карактеристично е зацврстувањето на „принципатот“, т.е. на монархистичкиот режим; тоа е наедно и време кога растат економската моќ и улогата на провинциите. Но, додека императорите од I династија, потпирајќи се врз војската, се служеле главно со насилство, со терор и прогонување на сенатската аристократија за да го скршат нејзиниот отпор и да ја закрепат својата власт, Флавијевците многу добро сфатиле дека тие средства не се ни погодни ни достатни. По победата на провинциските армии во 68—69 година од н.е., станало јасно дека е нужно да се прошири социјалниот потпир на императорската власт, и тоа токму со претставниците на провинциската аристократија. Сè поголемата улога и значење на провинциите за време на Флавијевците се манифестира во постојаниот продор на провинцијалците во метрополата, во нивното поизразито учество во војската, во државната управа, во културниот живот.

Според надворешниот сјај, римската империја, од овој период се наоѓа во привиден расцут. Територијално, таа го опфаќа речиси целиот стар свет, од Британија — на запад, до Еуфрат — на исток, од Рајна и Дунав — на север до крајбрежјето на Северна Африка — на југ. Италија, со Рим сè уште има доминантна положба во тоа огромно царство и е центар на средоземноморската трговија. Живите трговски врски и со најоддалечени краишта на светот овозможувале да се собере во Рим сè што било вредно: најразновидна стока и производи од целиот свет, пари, и робови. Во Рим се збирале и културните сили, а големите приходи од даноци овозможиле да се развие во него огромна градежна дејност, особено по големиот пожар во 64 година. Па сепак, и покрај сиот надворешен сјај, во римската империја од ова време може да се забележат огромни противречности што се натрупале во текот на развитокот на ова робовладетелско општество и појави што се, всушност, признаци на неговото веќе почнато распаѓање. Тоа е најочигледно во аграрните односи на самата Италија: на една страна концентрација на крупна земјишна сопственост, а на друга упропастување на ситните земјосопственици. Како последица од ова, дојде до разредување на населението во селските области, особено во Јужна и Средна Италија, и до нараснување на паразитскиот елемент во големите градови, особено во Рим. Опфаќањето на земјоделството поради нерентабилноста на робовскиот труд довело до развиток на колонатот, до преведување на робовите во полуслободна состојба (*peculium*), а потоа и до нивно масовно ослободување. Сите тие се значајни појави кои укажуваат на одживеаноста на робовладетелското устројство.

Покрај економското пропаѓање на Италија и настанатите промени во аграрните односи, во периодот на раното царство може да се забележат и промени во социјалните односи. Местото на старата аристократија го заземаат нови сенаторски семејства од италско

и од провинциско племство. Голем број стари аристократски семејства, доколку не загинале, материјално биле упропастени поради царските прогони и конфискации, но исто така и поради самиот систем на управување со кој било прекратено неконтролираното и неограничено ограбување на провинциите. Истото се случувало и со витешкиот staleж, кој почнал да се претвора во царско чиновништво. Но затоа богатството се трупало во еден друг слој — кај трговските и финансиските деловни луѓе што често потекнувале од редот на ослободениците. Мошне се зголемил во Рим и слојот на клиентите, во чиишто редови влегувале и осиромашените припадници на горните слоеви. Нивната положба и односите со патроните во значителна мера го загубиле некогашниот старински карактер. Тие едноставно се претвориле во паразити на своите патрони, на кои римскиот „бон-тон“ не им дозволувал да се покажуваат на улица и на јавни места без толпа придружници-клиенти.¹¹⁾

Кон сите овие признаци на економско-социјалното опаѓање што ја зафатило римската империја, а пред сè Италија, треба да им се додадат и многу повидливите белези на морално пропаѓање, за да се добие вистинска слика на овој период. Општата апатија, незаинтересираноста за општествен и политички живот што уследиле по воведувањето на монархистичкиот режим ги одвлекувале во изолираност горните слоеви на римското општество. Нивниот интерес бил свртен кон приватниот живот, кон збогатување и уживање во богатството, кон интриги и клеветење, кон раскош и разврат. Долните слоеви и паразитските маси се задоволувале со исполнувањето на нивната единствена желба „Panem et circenses“, како што тоа го гледаме од X сатира на Јувенал.

Сите овие промени и типични појави на тогашното римско општество, а имено: трката за стекнување материјални средства, ослабнувањето на социјалните чувства, паразитизмот, краткотрајноста на брачните врски, опаѓањето на наталитетот — сето тоа нашло свој одраз во современата литература и посебно во поезијата на Марко Валериј Марцијал.

2

Кога младиот провинцијалец од Билбилис¹²⁾ дошол во Рим, веројатно како и многумина негови земјаци, имал доста причини да се надева и да верува во својот успех. Но тој бил само една капка од онаа огромна река што постојано течела кон престолнината. Стремежот и желбата да се живее во Рим, како и привлечноста на „вечниот град“, убаво се претставени од филозофот Сенека¹³⁾, постариот современик и земјак на Марцијал во еден од неговите дијалози: „Погледни ја малку оваа врволица, за која

¹¹⁾ М. Сергеенко, *Жизнь Древнего Рима*, стр. 254.

¹²⁾ Град во Шпанија, обл. Таракона.

¹³⁾ Sen., *Consol. ad Helviam* VI 2.

одвај би стасале сите покриви на овој огромен град да ја покријат; најголемиот дел од оваа толпа не е од Рим. Од своите муниципии, од колониите од целиот свет тие овде течат како река. Едни ги довела амбиција, други потребата да си ја вршат својата општествена должност, а некои — доверена мисија; богатите овде бараат удобно место каде што би можеле слободно да уживаат во сите пороци: некои сакаат да ја задоволат својата склоност и љубов кон уметнички приредби и претстави. Едни доаѓаат поради пријателите, други да ги покажат своите таленти во некој поголем театар; има и такви што доаѓаат ваму да си ја продадат својата убавина, а некои својата речитост; секаков вид луѓе се состануваат во овој град каде што толку скапо се плаќаат и добродетели и пороци.“ Веројатно и Марцијал се надевал дека тука најдобро ќе може да го пласира својот талент. Но токму тогаш и можел да си ги дофрли себеси оние зборови што подоцна, збогатен со горко искуство, му ги упатил на својот земјак Секст, кој се готвел да се пресели во престолнината:

„Одговори ми, Сексте, каква е таа причина или пак самоувереност, што те влече во Рим? На што се надеваш и што бараш тука? — „Ќе водам спорови“, велиш, „и тоа подобро — од самиот Цицерон; на трите форуми нема да ми се најде равен.“ — Ти ги знаеш Агестин и Цивис; и тие водеа спорови; но од таа заработка не можеа ни станот да си го платат. — „Ако од таа страна ништо не падне, ќе пишувам стихови; ќе ги чуеш и ќе речеш дека се од Вергилиј.“ — Будала! Сите овие што ги гледаш како мрзнат од студ, сите тие се Овидии и Вергилии. — „Па, тогаш, ќе ги обиколувам куќите на големците.“ — Одвај два-тројца живеат од тоа, а цела толпа умира од глад. — „Па што да правам, посветувај ме: зашто мора да се живее во Рим!“ — Ако си чесен, Сексте, можеш само по некоја среќна случајност да живееш.“^{14a}

Марцијал се снашол во Рим онака како што знаел и умеел, како што дозволувале околностите и разбирањата на човек од робовладетелскиот сталеж: презирајќи го трудот¹⁵⁾, а лишен од достатни средства за живот — дарезливи Мецени немало веќе од времето на Август — тој го одбрал не тешкиот, но унижувачкиот пат на клиент. Во престолнината пристигнал во еден од најтемните моменти; во годината на големиот пожар, кога половина од градот изгорел. Потоа се ределе крвави драми: убиството на Нерон, граѓанската војна 68—69 година и краткотрајните владеења на Галба, Отон и Вителиј. Веројатно дека од самото свое доѓање во Рим тој барал начин да се вовлече во повисоките кругови.¹⁶⁾ Поврзувањето со семејствата Сенека, кои биле исто така од Шпанија, му помогнало на Марцијал да се доближи до познати луѓе, како што биле Мемиј Регул, Вибиј, Пизон. Нив ги спомнува тој како свои патрони, а исто така и вдовицата на поетот Лукан, кој загинал по откривањето на Пизоновият заговор (65 год.). Последниов настан го натерал Марцијал да побара нови пријатели. Меѓу нив се наоѓале познати поети

¹⁴⁾ M. V. Martialis, Epigrammaton libri, III 38.

¹⁵⁾ Mart., o. c., X 47.

¹⁶⁾ G. Boissier, Le poète Martial (во „Tacite“), стр. 291.

и писатели, како што се: Силиј Италик, Арунциј Стела, Јулиј Фронтин и Плиниј Помладиот. Некои од нив го помагале и парично Марцијала. Се разбира дека тој се движел и во кругот на други поети и писатели, свои земјаци: Децијан, Лицинијан и најпознатиот во тоа време писател и учител на реториката, Квинтилијан. Меѓу Марцијаловите пријатели бил и Јувенал, кој тогаш уште не бил познат како сатиричар, но со кого Марцијал одржувал врски и по своето заминување од Рим.¹⁷⁾

Својата прва збирка песни Марцијал ја објавил при една извонредна околност: при отворањето на „amphitheatrum Flavium“ — подоцна наречен „Колосеум“, во 80 година. Овој настан не бил само обичен празник, туку и важен политички акт со кој новата династија сакала да си создаде престиж и да ги избрише спомените за старата династија.¹⁸⁾ За Марцијал тоа бил начин да му се доближи на дворот, па затоа во чест на овој настан издал збирка од 33 песнички — епиграми „Liber spectaculorum“ („Книга за претставите“). Со овие епиграми Марцијал ги славел тие великолепно игри, но не ја пропуштил ни можноста да му упати на царот една низа епиграми во вид на ласкави комплименти.¹⁹⁾

По неколку години излегле уште две збирки епиграми под наслов „Xenia“ („Гостински подароци“) и „Arphoreta“ („Она што се носи со себе“). Од самите грчки наслови се гледа и нивната содржина. Тоа се стихови со кои биле проследени подароците што им се давале на гостите (пријатели и роднини) на празникот Сатурналија. Едните им се праќале на пријателите дома, а другите им се давале на оние што биле повикани на гозба, како еден вид лотарија, за да си ги земат со себе.²⁰⁾ И двете збирки се интересни, зашто нè запознаваат со она што сè си подарувале старите Римјани меѓу себе, при овој убав старински обичај. Од стиховите на првата збирка може да се заклучи дека „Xenia“ биле најчесто подароци што се состоеле од разновидни јадења и пиенња, додека меѓу „Arphoreta“ се спомнуваат секакви работи: од прибор за пишување па сè до предмети за интимната тоалета и козметика. Но и трите спомнати збирки се од второстепено значење во делото на Марцијал.

Главен дел на Марцијаловото творештво претставуваат дванаесет книжи епиграми кои и се издадени под тој наслов („Epigrammaton libri XII“). Најголемиот број од нив — првите десет — Марцијал ги напишал за време на деспотското владеење на Домицијан. Другите две за време на Нерва и Трајан, со тоа што последната, дванаесеттата книга од оваа збирка била напишана откако Марцијал заминал во Шпанија. И во оваа збирка голем број епиграми не се

¹⁷⁾ PW RE, Bd. VIII A 1, s.v. Valerius Martialis (№ 233), стр. 55—85 од R. Helm); cf. L. Friedländer, M. V. Martialis Epigrammaton libri, Einleitung, стр. 8.

¹⁸⁾ G. Boissier, o. c., стр. 301.

¹⁹⁾ Mart. o. c., I 17; 30.

²⁰⁾ Никола Вулић, Из римске књижевности, СКЗ 1958, стр. 171,

ништо друго освен најниско додворување на царот.²¹⁾ Надежите и ветувањата што не ги исполнил цар Тит би можел да ги оствари неговиот брат Домицијан (Тит, имено, умрел набргу по отворањето на амфитеатарот, во 81 год.)! Но тоа се и најнеискрените и најмалку вредни Марцијалови епиграми.²²⁾ Па, сепак, тој успеал да му се доближи на дворот, да добие дури и некои привилегии и почести, како што е „*ius trium liberorum*“ (привилегија што се давала на татковци со три деца²³⁾, иако Марцијал не бил женет) и трибунското звање со кое влегол во витешкиот staleж.²⁴⁾ Марцијал се здобил и со еден имот кај Номент²⁵⁾, но, и покрај тоа, нашиов поет не бил задоволен од животот во Рим. Тој повеќепати нагласува дека не бил материјално обезбеден и една низа стихови што нè запознаваат со неговиот клиентски живот сведочат дека тој бил разочаран во престолнината. За неговата смрт нè известува неговиот пријател Плиниј Помладиот, кој и му дал средства²⁶⁾ за да се врати во Шпанија, каде што и умрел (меѓу 101 и 104 год.).

Марцијал проживеал 34 години во Рим и таа атмосфера и амбиентот на големиот град, со сето негово шаренило, големина и беда, биле инспирација за овој талентиран поет. Таа средина била повод и извор што му овозможил на Марцијал да дојде до полн израз и неговата духовитост и иронија: тоа е оној ист „*milieu*“, во кој Јувенал почувствувал дека „е тешко да не пишуваш сатира“.²⁷⁾ За возврат на таа вдохновеност, Марцијал ја разголил и верно ја насликал оваа средина. Неговата слава и значење во римската, како и во светската литература, се должи токму на тие реалистично-сатирични епиграми. Човекот и животот „зачинет со римска сол“²⁸⁾ се главна тема на најголемиот број од околу 1 200 епиграми што ги содржи оваа збирка. „Не ќе најдеш овде ни Кентаври, ни Горгони ни Харпии; на човек мириса мојава книга“, вели Марцијал во еден²⁹⁾ од овие епиграми алудирајќи на митолошките теми во современата, оддалечена од животот поезија. Марцијал бил падарен и духовит посматрач, на чиешто око не му избегале негативните појави ни човечките слабости, па тој со задоволство ги сликал. „Секој негов епиграм е скица и збирката од тие скици претставува вистински музеј на римскиот живот од времето на царството“.³⁰⁾

²¹⁾ Mart. o. c. II 2; VIII 82; IX 4, 21.

²²⁾ Н. Вулић, o. c., стр. 450; cf. М. Н. Чернявский во Ист. рим. литер., стр. 450.

²³⁾ Mart. o. c., II 91; 92.

²⁴⁾ Mart., o. c., III 95; V 13.

²⁵⁾ Mart., o. c., VIII 61; XIII 42; 119.

²⁶⁾ Plin, Epist. III 21.

²⁷⁾ Juven. Sat. I 23.

²⁸⁾ Mart., o. c., VIII 3.

²⁹⁾ Mart., o. c., X 4.

³⁰⁾ J. Humbert, o. c., стр. 301.

И навистина, со епиграмите на Марцијал, како со водич можеме да прошетаме низ целиот стар Рим, да го запознаеме од неговите најотмени квартави до најтемните катчиња, до дувлата каде што живеел отпадокот на општеството и каде царувала проституцијата. Марцијал ќе нè проведе низ римските улици: во живиот Аргилет³¹⁾ пред нас се појавуваат книжарски витрини, грнчарски работилници, чевларски дуќани. Низ вриежот на шумната Субура — чијашто атмосфера уште поуспешно ја доловил Јувенал³²⁾ — пред нас ќе оживеат дуќани со најразлични намирници и готови јадења³³⁾, продавници во кои се продаваат вештачки заби, коси и веѓи за потребите на римските проститутки.³⁴⁾ Тука се и самите тие „девојки на не сосем добар глас“ што ги нудат на лициијатица³⁵⁾ — почетнички во својата професија, како и опитните „субурски учителки“.³⁶⁾ На Етрурската улица Марцијал купува најквалитетна коприна за својата пријателка³⁷⁾, а на Велабар најдобро сирење.³⁸⁾

Наспроти овој вриеж и шаренило, Марцијал ни ги претставил отмените римски квартави: на Есквилин, недалеку од „фонтаната на Орфеј“, во една мала, но елегантна кука украсена со релјеф на орел, живеел неговиот пријател Плиниј Помладиот.³⁹⁾ Марцијал ни ја претставил и живоста на Марсово Поле. Со неговите портици украсени со уметнички дела и градини со сенчести алеи, со лите-рарни клубови, овој римски квартал дише со една атмосфера напдно спротивна на оној „деловен“ Рим. — „Кога би можел, мили Марцијале“ — му се обрнува поетот на својот роднина, „со тебе да уживам мирно, кога би можел да располагаам со слободното време и да го живеам вистинскиот живот: не би знаеле ние за свечените сали (atria), ни за куќите на големците, ни за противничките спорови, низа тажниот форум, како ни за гордите портрети на предците; прошетките, разговорите, читањата, Марсово Поле, портиците, сенчестите места, водата од фонтаните „Девојка“, бањите — тука ние би го поминувале времето, со тоа би се занимавале...“⁴⁰⁾ И токму овие се местата без кои не би можел да се замисли вистинскиот живот на Рим при крајот на I век од н.е.⁴¹⁾

Особено место во животот на стариот Рим заземале бањите. Тука не се одело само од хигиенски причини; бањите биле места

31) Mart., o. c., I 3.

32) Juven. Sat. XI 51.

33) Mart., o. c., VII 31.

34) Mart., o. c., IX 38.

35) Mart., o. c., VI 66.

36) Mart., o. c., XI 78.

37) Mart., o. c., XI 21.

38) Mart., o. c., XIII 32.

39) Mart., o. c., X 19.

40) Mart., o. c., V 40.

41) М. Сергејенко, o. c., стр. 23.

за забава, за средби и спорт. Тие биле јавни и приватни, скромни и раскошни. Се разбира дека најраскошни биле императорските бањи, но и сопствениците на приватните куќи за време на Марцијал се натпреварувале во изградување и украсување на своите бањи.⁴²⁾ Филозофот Сенека како да префрлува кога вели дека „нашите базени се обложени со тасоски мермер, што некогаш ретко го гледавме и во храмовите“.⁴³⁾

На сите овие места Марцијал посматрал луѓе од сите слоеви на римското општество, од различни професии, секакви типови и карактери. Тој ги забележувал нивните слабости и недостатоци, но исто така и негативните појави во современото општество. Сликајќи ги нив, тој ја одбележувал главно нивната смешна или грда страна. Главната цел му била да ги исмее, понекогаш со остроумен хумор, некогаш ги карикирал, а мошне често ги сликал со суров натурализам. Меѓу тие смешни, а често и морално дефектни луѓе, ние ќе се сретнеме со ликовите на поткуплив судија⁴⁴⁾, со фушери лекари и надрилекари, со здодевни ретори, премногу начитани и образовани адвокати. Во еден дистих Марцијал ни го претставува Дијавло: „Доскоро лекар, а сега е гробар Дијавло; она што работи како гробар го работел и како лекар“.⁴⁵⁾ Со комична хипербола го доловува ликот на студениот ретор: „Ако сакаш, Фаустине, да ја разладиш прегреаната вода, во која и Јулијан одвај би се решил да влезе, замоли го реторот Сабиниј да се избања во неа: тој ги замрзнал термите на Нерон.“⁴⁶⁾ Во еден епиграм Марцијал го исмеа „не само учениот адвокат, туку и целото декламаторско беседништво што ја загубило врската со реалноста: „Не се работи ни за насилство, ни за убиство ни за труење, туку спорот го водам заради три козички; го обвинувам комшијата дека ми ги украде. Судијата бара ова да се докаже: ти си се расприкажал за Кана и Митридатовата војна, за вероломството на бесните Пунци, за Сули, Марии и Муции, со сиот глас, мавташ со раце. Кажува веќе, Постуме, нешто и за трите козички.“⁴⁷⁾

Во ликот на Лигурин⁴⁸⁾ се среќаваме со здодевниот поет кој секоја гозба ја расипува читајќи им ги на гостите своите стихови; другпат ги прогонува своите слушатели и до најинтимните места. Карикирајќи ги овие „претерани поети“,⁴⁹⁾ Марцијал всушност се подбива со манијата што ги опфатила отмените римски кругови за пишување стихови и распространетата појава на дилетантизмот воопшто. На оваа тема Марцијал се враќа повеќепати. Но тој исто-

⁴²⁾ Mart., o. c., VI 42; IX 75; XII 50.

⁴³⁾ Sen. Epist. 86, 6—7.

⁴⁴⁾ Mart., o. c., II 13.

⁴⁵⁾ Mart., o. c., I 47.

⁴⁶⁾ Mart., o. c., III 25.

⁴⁷⁾ Mart., o. c., VI 19.

⁴⁸⁾ Mart., o. c., III 45; 44.

⁴⁹⁾ Mart., o. c., III 44.

времено ја открива и другата страна на овој феномен; поетите, кои често живееле во беда, биле принудени да ги продаваат своите стихови:

„Павле купува песни; Павле ги чита своите песни; зашто она што си го купил, со право можеш да го наречеш свое.“⁵⁰⁾

Марцијал има регистрирано и карикирано или исмеано многубројни човечки недостатоци и фигури што не се типични само за неговото време, туку што имаат и нешто општочовечко во себеси. Таква е фигурата на пипавиот бербер Евтрапел кој, „додека ја обиколил устата и му ги избричил образите, на Луперк му израснала друга брада“.⁵¹⁾

Меѓу римските куртизани Марцијал наоѓал секогаш изобилен материјал за својот хумор и цинизам. Тој многу лесно проникнува во нивните итрини со кои се служеле за да ги прикријат своите телесни недостатоци,⁵²⁾ а трикот на Фабула⁵³⁾ — која има „само стари и грди пријателки“ и на сите јавни места, по тремови, гозби и пиредби, излегува во нивна придружба за да може да изгледа млада и убава — потсетува на иста таква категорија Паризјанки од времето на Дима или Балзак.

Опачината на големиот град Марцијал ја открива натуралистички прикажувајќи го брзото пропаѓање на Гала.⁵⁴⁾ Низ нејзината пропаст ние ја проследуваме судбината на многу млади проститутки што можат да се сретнат во големите градови на сите делови од светот и во сите времиња, а не само во стариот Рим. Но затоа, кога го исмејува дилетантот Атик,⁵⁵⁾ Марцијал изнесува на видело една карактеристична појава од стариот Рим.

Атик сè работи ф и н о („belle“). Тој „фино“ рецитира; „фино“ пишува историја и стихови; „фино“ составува мимови и епиграми; „фино“ пее и игра; „фино“ свири на лира. Но Атик, иако сè работи „фино“, ништо не работи како што треба.

Марцијал се подбива со секакви човечки слабости, како што се пијанството, лицемерството, љубомората, а особено со одделни карактери, па така, со неколку потези на својата сигурна рака, тој чудесно ги насликал типовите на: вообразен, скржавец, конте, скороевец. Како да го гледаме жив Мамура, тип на вообразен сиромаш што сака да се покаже богат. Тој по цел ден талка низ Рим, обиколува фини дуќани, разгледува севозможна стока: робови, кристални садови, предмети од слонова коска, скапоцен накит и мебел; на сè му наоѓа мана, ги критикува дури и статуите на Поликлет; најпосле, сиот уморен, се враќа дома „со две стомни што ги купил за еден ас

⁵⁰⁾ Mart., o. c.,

⁵¹⁾ Mart., o. c., VII 83.

⁵²⁾ Mart., o. c., II 19; VI 12; XII 23.

⁵³⁾ Mart., o. c., VIII 79.

⁵⁴⁾ Mart., o. c., X 75.

⁵⁵⁾ Mart., o. c., II 7,

и си ги донесол дома.⁵⁶⁾ Исто така живо ни дејствува скржавецот Гелиј,⁵⁷⁾ кој е постојано зафатен, сè нешто работи и просто се лути ако некој сиромав му побара нешто, зашто „јасно е дека е поевтино да се лутиш отколку да дадеш“ — заклучува духовито Марцијал.

Една многу оригинална и релјефна фигура која често се среќавала во повисокото римско општество била фигурата на „конте“ (*bellus homo*).⁵⁸⁾

„Котиле, ти си конте; ова мнозина го велат, а јас слушам. Но, речи ми, што е тоа конте?“ — „Конте, тоа е оној што уредно си ја чешла искадрената коса, што секогаш мириса на балсам и канела; тоа е оној што си потпева египетски и шпански песни, што грациозно гестикулира со своите избричени раце; тој по цел ден седи меѓу жени и постојано им шепоти нешто; де чита писма, де пишува одговори; тој ја трга пелерината за да не се очеша од лактот на соседот; тој знае кој во која е вљубен, кој трча од гозба на гозба и совршено ги познава предците на Хирпин.“⁵⁹⁾ Што велиш? Тоа ли е, Котиле, конте? — Комплицирана работа ти е, Котиле, конте.“ Слична на оваа е и фигурата на кадравец (*crispulus*), кој во отмените семејства вршел должност на *procurator* (извршител на работите) на жената, но исто така понекогаш ја вршел и должноста на сопруг.

Марцијал оставил многубројни епиграми што нè известуваат за животот на римските клиенти, од кои најубаво излегува на видело сета противречност на тогашното римско општество, особено јазот што ги делел богатите од сиромашните. Во некои од тие епиграми се опишани сите подробности на клиентскиот живот. Мачниот ден на клиентот почнувал во раните зори, кога тој излегувал од својата бедна собичка на некоја мансарда и брзал преку шумната, преполнета со луѓе Субура за да стаса на сосем другиот крај од градот, да го поздрави својот патрон. Откога ќе успеел да се пробие низ редовите од луѓе и натоварени маски и, целиот испотен, да дојде до палатата на Есквилин, сиот овој труд понекогаш можел да биде попустина, бидејќи вратарот не го пуштал да влезе, под изговор дека не е патронот дома.⁶⁰⁾ Понекогаш цела толпа клиенти чекале да влезат, а не ги пуштале сите. И тогаш почнувала турканица во која посланите ги потиснувале послабите. Затоа и вели Сенека: „Погледај ги домовите на големците, оној праг, на кој викаат и се караат клиенти! Многу навреди ќе добиеш пред да влезеш, а уште повеќе откога ќе влезеш.“⁶¹⁾ Но тоа обично не бил крајот на мачките. По утринскиот поздрав (*salutatio matutina*) клиентот бил должен да го следи својот патрон на сите јавни места на кои овој сакал

⁵⁶⁾ Mart., o. c., IX 60.

⁵⁷⁾ Mart., o. c., IX 46.

⁵⁸⁾ Mart., o. c., III 63.

⁵⁹⁾ Име на коњ тркач.

⁶⁰⁾ Mart., o. c., V 19; 22.

⁶¹⁾ Sen. Epist. 84, 12.

да се појави.⁶²⁾ Во такво едно бесцелно губење на времето му поминувал на клиентот целиот ден, а награда обично му била кошниче (sportula)⁶³⁾ со храна или соодветна сума пари. Ако пак патронот се решил да го повика на долгоочекуваниот ручек, постапувал како вистински скржавец: самиот ги јаде и пие најдобрите јадења и пиења, а на клиентот му ги дава најлошите.⁶⁴⁾ Но, клиентот не се чувствувал понижан само поради материјалната страна на тој понижувачки живот.

„Ти лажеш? — јас верувам; читаш лоши песни? — јас ги фалам; пееш? — и јас пеам; пиеш, Понтилијане: — пијам . . .⁶⁵⁾ од сево ова се гледа дека клиентот морал да биде наполно безлично суштество. „Цареви и господари⁶⁾) треба да има оној што се нема себеси и кој сака она што го сакаат неговите цареви и господари.“⁶⁷⁾

По сево ова што Марцијал ни го открива за животот на клиентите, не ни е чудно кога се жали дека не може да проживее онака како што би сакал и умеел⁶⁸⁾ или кога се прашува ќе дојде ли еднаш „неговиот ден“ и кога, на крајот резигнирано заклучува дека животот му поминува во бесплодна работа.⁶⁹⁾ Од своето сопствено искуство Марцијал убаво ја знаел положбата на клиентите, „нашето мачење“ (nostra vexatio), како што вели тој — службата на која не ѝ се знаело работното време, но која сепак им обезбедувала каква-таква егзистенција на сите оние што не знаеле никаков занает и што не сакале да го научат. Клиентските обврски не му дозволувале на Марцијал да го исползува својот талент за некое поголемо дело, па затоа и му дофрлува на Луциј Јулиј:

„Често ми зборуваш, преславни Јулиј: Напиши нешто големо! Безделничаш. — Дај ми одмор, но онаков каков што некогаш Мецена им давал на своите Хорациј и Вергилиј . . .“⁷⁰⁾

Ако се потсетиме на V сатира на Јувенал, во која се опишани речиси наполно идентично неволите на клиентскиот живот, тогаш не ќе изгледа како поза, ниту пак ќе звучи како претераност очајничката желба на Марцијал да се насие⁷¹⁾ и да прекрати со таквиот начин на живот. Во еден епиграм тој дури изрично вели дека го напуштил Рим и се вратил во Билбилис за да „ужива во одмор и сон што не му ги дал Рим.“⁷²⁾ А Марцијал сепак не бил обичен клиент, туку талент што бил забележан уште додека бил жив!

62) Mart., o. c., III 36; 46.

63) Mart., o. c., I 59; X 74.

64) Mart., o. c., I 19; III 60; X 49.

65) Mart., o. c., XII 40.

6) Така клиентите ги наречувале своите влијателни патрони.

67) Mart., o. c., II 68.

68) Mart., o. c., V 20.

69) Mart., o. c., X 72.

70) Mart., o. c., I 107.

71) Mart., o. c., X 74.

72) Mart., o. c., XII 68.

Тешката положба на клиентите сè повеќе се влошувала во времето на Марцијал поради големата конкуренција. Дури и отмени, но материјално упропастени римски граѓани, талентирани поети, биле принудени да станат клиенти, бидејќи од литературната заработка не можело да се живее. Дотолку повеќе Марцијал ја чувствувал судбината на поетите како „неправедна“, што големите богатства се натрупувале кај прости скороевци, необразовани луѓе. „Ти се чини ли, Судбино, дека ова е праведно? Граѓанин кој не станал витез од сириското, партското или кападокиското тезге,⁷³⁾ а потекнува од племето на Рем, потомок на Нума, мил, чесен, добронамерен пријател што ги знае и двата јазика⁷⁴⁾, кој има само една единствена, но голема мана што е поет, тој Мевиј да мрзне во темната пелерина, додека маскарот Инцитат блеска во скерлет!“⁷⁵⁾ Незавидната положба на поетите Марцијал ја спомнува повеќепати. Авторско право во стариот Рим немало, па дури ни оние, најчитани и најмногу издавани поети, како што бил и Марцијал, немале никаква полза од својата популарност.⁷⁶⁾ Затоа му одговара на некојси Луп, кога овој го прашал за совет, какво занимање и каков учител да му одбере на својот син:

„... Те предупредувам да ги избегаваш сите граматичари и ретори: не ќе има никаква полза од Цицероновите и од Вергилиевите книги...“⁷⁷⁾

Од голем број зловни и духовити шегувања, со кои Марцијал им се подбивал на богатите простаци, избиваат оној антагонизам и нетрпеливост што ги имало меѓу старите римски граѓани и овие скороевци и новодојдени луѓе. Една низа шеги раскажува Марцијал на сметка на омразниот и богат Грк Зоил,⁷⁸⁾ кој се преправал дека е болен за да може да ја покаже својата раскошна постела;⁷⁹⁾ тој се преслекувал по „единаесет“ пати во текот на ручекот и носел прстен со сардоникс за кој употребил една „либра“ злато.⁸⁰⁾ Харин, пак, има по шест прстени — на секој прст, и не се одделува од нив ни ноќе — „зашто нема кутија за прстење“ — се подбива Марцијал.⁸¹⁾

Тоа не е само омраза што бедните ја чувствувале спрема богатите, туку е тоа воопшто став и однос на исконските Римјани спрема странците и, особено, спрема „Грчињата“. Тој надмен став е уште поотворено и поостро изразен во III сатира на Јувенал, во репликите на клиентот Умбрициј.

⁷³⁾ Алузија на ослободените робови — *libertini*.

⁷⁴⁾ Секој образован и отмен Римјанин, покрај латински, знаел и грчки јазик.

⁷⁵⁾ Mart., o. c., X 76.

⁷⁶⁾ Mart., o. c., XI 3.

⁷⁷⁾ Mart., o. c., V 56.

⁷⁸⁾ И ова име, како и многу други, е измислено.

⁷⁹⁾ Mart., o. c., II 16.

⁸⁰⁾ Mart., o. c., V 79.

⁸¹⁾ Mart., o. c., XI 37.

Незадоволството поради материјалната и социјалната положба, како и моралот што владеел во престолнината, го терале Марцијала да беге од Рим. „Ме прашуваат, зошто често одам во напуштената вила и исушените пасишта на Номент? Не може, Спарсе, сиромавиот човек да најде во Рим место за умствена работа ни за одмор; не ти даваат да живееш изутрина учителите, ноќе пекарите, а преку цел ден — чеканите на ковачите...“⁸²⁾ Во Рим може да се постигне успех и да се стекне извесно влијание само ако човек е готов да се послужи со секакви неморални средства: „Чесен и сиромав, верен пријател — таков човек нема што да бара во Рим.“⁸³⁾ Речиси истите мисли и истиот песимизам ќе ги најдеме и во сатирите на Јувенал. А тоа не е случајно! Моралот на стариот Рим секако им направил впечаток и на провинцијалецот Марцијал и на малограѓанинот Јувенал, и тие биле згрозени од него. Тој морал Марцијал го гледа и во брачните односи од неговото време. Ретко ги изнесува тој позитивните страни на брачните врски. По сè изгледа дека претставувале реткост жените што го поминале животот со еден маж и родиле повеќе деца.⁸⁴⁾ Многу често, според Марцијал, бракот бил предмет на шпекулација. Објект на копнежот обично била некоја стара⁸⁵⁾ или туберкулозна девојка, чијшто мираз би можел бргу да се наследи. „Гемел ја бара за жена Маронила: копнее, обигрува, моли, ја опсипува со подароци. Толку ли е убава? Ни најмалку. Ништо погрдо од неа нема. Па што е тоа во неа што привлекува, што се допаѓа? — Кашла.“⁸⁶⁾

Се разбира дека браковите што биле склопени врз ваква основа не можеле да претставуваат некоја цврста врска. Со сарказам Марцијал го разобличува „ужалениот“ сопруг: „Зошто го гледаме Салејан толку тажен? — Зарем е мала причината, велиш, ја закопав жена ми. — Каква свирепа судбина! Каква тешка несреќа! Зарем умре, онаа, онаа богата Секундила што ти донесе во мираз милион сестерции? Жалам што ти се случи ова, Салејане.“⁸⁷⁾ Не бил редок случај вакви бракови да завршат со насилна смрт⁸⁸⁾ на еден од сопругниците, додека брачните неверства биле сосем обична појава во горните слоеви на римското општество. Богатиот Кандид е „единствен сопственик“ на имоти и севозможни скапоцености, но својата жена ја дели со целиот свет.⁸⁹⁾ Алауда и неговата сопруга наполно си одговараат еден на друг и не можат ништо да си префрлат, бидејќи тој живее со слугинките, а таа со носачот на носилката!⁹⁰⁾ Ако споредиме некои епизоди од „Аналите“ на Тацит и од „Био-

⁸²⁾ Mart., o. c., XII 57.

⁸³⁾ Mart., o. c., IV 5.

⁸⁴⁾ Mart., o. c., X 63; XI 53.

⁸⁵⁾ Mart., o. c., X 8.

⁸⁶⁾ Mart., o. c., I 8.

⁸⁷⁾ Mart., o. c., X 8.

⁸⁸⁾ Mart., o. c., IV 69; 63; IX 16.

⁸⁹⁾ Mart., o. c., III 26.

⁹⁰⁾ Mart., o. c., XII 58.

графиите“ на Светониј, кои не осведомуваат за моралот на царските куќи и највисокиот круг од римското општество со своите бракоразводи, убиства, интриги и скандали, ќе заклучиме дека Марцијал само ги надополнува нивните сведоштва.

Најголемиот број од епиграмите на Марцијал се куси, прецизно заокружени, духовити композиции. Во својата непресушна и неисцрпна остроумност тој наоѓал секогаш нови мотиви и пресврти, ненадејни поенти за нивното оформување и постигање ефект. И токму тој многу ценет момент на „неочекуваност“ во неговите епиграми и го достигнува најсилниот ефект во оние, најкусите (од 1 до 2 дистиха), какви што ги има многу кај Марцијал.

И покрај тоа што имал претходници во грчката и во римската поезија⁹¹⁾ и што се угледувал на нив, Марцијал успеал „заемот да го направи своја сопственост и да ги надмине своите претходници со елеганцијата на формата и со остроумноста на вицот.“⁹²⁾ Освен тоа, Марцијал е единствениот поет во светската литература кој исцело му се посветил на епиграмот и кој се послужил со епиграмот како со свој единствен поетски изграз. Ако се има предвид овој факт, тогаш отпаѓа онаа забелешка дека тој „бил премногу сликар на обичаите, а недостатно филозоф“, што ја изрекол Пишон.⁹³⁾

Јазикот во епиграмите на Марцијал е близок до секојдневниот латински говор, но е многу поразнообразен. Тој често позајмува грчки зборови и обрти од народниот говор, дури создава и некои нови изрази, па и од таа гледна точка претставува интересен извор. Иако главниот тон на неговата поезија ѝ го даваат оние епиграми со лесна и духовита шега, сепак тој не е само злобен шегација и суров циник. Има меѓу неговите епиграми и чувствителни и сентиментални песни од елегиски карактер. Во зависност од содржината, Марцијал ги менува и тонот и јазикот, односно речникот на своите епиграми.

На нашиов поет му се припишуваат сепак два главни недостатока: фриволност и ласцивност, со која се зачинети најголемиот број негови епиграми, од една, и неговата сервилност и додворување на царевите, од друга страна. Меѓутоа, ако имаме предвид дека постоеле и постојат разлики во поимите за „пристојност“, и дека тој поим во стариот век бил многу поширок, тогаш ќе бидеме помалку строги кон него во овој однос. Што се однесува, пак, до другиот недостаток на Марцијал — неговото додворување и ползење пред царевите, тука може да се одбележи една противречност во неговото творештво. Сигурно е дека овој негов став спрема царевите и не бил искрен — тоа го изјавил веќе и самиот Марцијал,⁹⁴⁾ но тој може да се објасни со неговата зависна положба.

⁹¹⁾ Тоа се Лукилиј и Катул од „златниот век“ на римската литература.

⁹²⁾ L. Friedländer, o. c., стр. 19.

⁹³⁾ René Richon, Histoire de la litt. latine, стр. 623.

⁹⁴⁾ Cf. Чернявский во История рим. литер. под ред. на Дератани, стр. 450 и Н. Вулић, o. c., стр. 159.

Во ситуацијата во која се наоѓал, Марцијал не можел да го зборува и каже секогаш она што искрено го мислел и чувствувал; тоа е факт што му бил јасен уште на Јувенал: „Има многу нешта за кои луѓето во партали не се осмелуваат да зборуваат“.⁹⁵⁾ Во оваа констатација се сложуваат и повеќето автори, познавачи на поезијата на Марцијал.⁹⁶⁾

Освен тоа, на Марцијал му се префрла дека не можел доволно да се издигне над својата средина за да даде правилен суд за неа,⁹⁷⁾ како и тоа дека „неговата сатира не задира длабоко“⁹⁸⁾ во општествените односи, при кое тој редовно се споредува со Јувенал.

Иако сатирата на Марцијал е обично лесна и привидно без тенденција, од повеќето примери можеше да се заклучи дека поетот го напушта тој чисто подигрувачки карактер. Токму во една низа епиграми со „опсцен“ карактер, Марцијал директно и во остар тон го напаѓа неморалот на своето време, особено раширената појава на сексуална перверзија.⁹⁹⁾ Дека е ова протест против општествените зла, а не напад на одделни личности, може да се види од фактот дека имињата на неговите личности се најчесто измислени и дека Марцијал воопшто се придржува кон принципот „*parcere personis*“ — „*dicere de vitiis*“.¹⁰⁰⁾

Споредуван со Јувенал и со Петрониј, сатиричарот Марцијал губи од својата вредност. Па, и покрај тоа, тој е сè уште голем уметник-реалист. Ако за неговото дело судиме по она што во него го има и не го бараме она што го нема, тогаш ќе се согласиме со констатацијата на Штернбах, дека Марцијал бил и останува „најголем сликар на секојдневието на сите времиња“.¹⁰¹⁾ Иако понекогаш натуралистички и цинично, сепак тој ни ја претставил средината во која живеел искрено и без дотерување и, на таков начин, ни оставил документ со определено историско значење.

⁹⁵⁾ Juven. Sat. V 131.

⁹⁶⁾ Cf. M. Tronski, *Povijest antičke književnosti*, Zagreb 1951., стр. 545; G. Boisser, о. с. стр. 302; Чернявский, о. с. стр. 450.

⁹⁷⁾ R. Pichon, l. c.

⁹⁸⁾ M. Tronski, l. c.

⁹⁹⁾ Mart., о. с., II 34; 51; IX 41 итн.

¹⁰⁰⁾ Mart., о. с., X 33.

¹⁰¹⁾ H. Sternbach, l. c.